

Ігор Дацків,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права,
міжнародних відносин та дипломатії
Тернопільського національного
економічного університету

БРЕСТСЬКИЙ МИР ЯК ЮРИДИЧНА БАЗА ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН

Проаналізовано, що вивчення українсько-болгарських відносин в добу Української революції 1917–1921 рр. має насамперед практично важливе значення, оскільки, щоб у майбутньому уникнути помилок минулого, доречно детально вивчити та проаналізувати як позитивні, так і негативні аспекти, досягнення та прорахунки двосторонніх відносин, тому що без з'ясування історичного тла неможливо побачити перспективи.

Зазначено, що проведення такого дослідження доцільне не тільки в контексті історії Болгарії та України, а й у контексті світової історії, оскільки еволюція українсько-болгарських відносин у цей період значною мірою залежала від розвитку подій на міжнародній арені.

Ключові слова: Україна, Болгарія, Брестський мир, договір, відносини, Четверний союз.

Бібл.: 10.

Дацків И.

Брестский мир как юридическая база для украинско-болгарских дипломатических отношений

Проанализировано, что изучение украинско-болгарских отношений в период Украинской революции 1917–1921 годов имеет, прежде всего, практически важное значение, ведь, чтобы в будущем избежать ошибок прошлого, уместно подробно изучить и проанализировать как положительные, так и отрицательные аспекты, достижения и просчеты двусторонних отношений. Ведь без выяснения исторического фона невозможно увидеть перспективы.

Отмечено, что проведение такого исследования целесообразно не только в контексте истории Болгарии и Украины, но и в контексте мировой истории, поскольку эволюция украинско-болгарских отношений в этот период в значительной степени зависела от развития событий на международной арене.

Ключевые слова: Украина, Болгария, Брестский мир, договор, отношения, Четверной союз.

Datskiv I.

Brest peace as the legal basis for the establishment of Ukrainian-Bulgarian diplomatic relations

It is analyzed that the study of the Ukrainian-Bulgarian relationships within the period of the Ukrainian Revolution in 1917-1921 first and foremost is of great importance, in order to avoid in future the mistakes of the past. It is appropriate to study and analyze in detail in both positive and negative aspects, achievements and miscalculations of the bilateral relations. After all, without understanding of the historical background it is impossible to see the prospects.

It is noted that conducting of such research is expedient not only in the context of the history of Bulgaria and Ukraine, but also in the context of the world history, since the evolution of the Ukrainian-Bulgarian relationships within this period was largely dependent on the developments in the international arena.

It was concluded that the Brest Peace on February 9, 1918 opened the way for the establishment of the diplomatic relationships between Bulgaria and the Ukrainian People's Republic. Both countries were interested in this process. Bulgaria hoped to engage the bilateral Bulgarian-Ukrainian relationships, first of all the trade ones, and thereby improve its economic situation, undermined by the war. For its part, the UPR, affirming its statehood, was interested in diplomatic recognition of it by a wide range of states.

Thus, we can state that the Brest Peace Treaty on February 9, 1918 opened the way for the establishment of diplomatic relations between Bulgaria and the Ukrainian People's Republic. Both countries were interested in this process. Bulgaria hoped to engage bilateral Bulgarian-Ukrainian relations, first of all trade, and thus improve its economic situation, undermined by the war. For its part, the UPR, affirming its statehood, was interested in diplomatically recognizing it as broadly as possible.

In general, it can be argued that these relations were established as a result of the signing of the Brest Peace Treaty between the UNR and the Central Powers, and continued the 1918 nature of the relations between the two allied

states, although they did not have time to acquire a systematic and long-lasting character and bring significant benefits to both parties. However, the Ukrainian-Bulgarian relationship is a powerful and rich stratum of European history, politics and culture.

Keywords: *Ukraine, Bulgaria, Brest peace, treaty, relations, Fourth alliance.*

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України і виходом на міжнародну арену одним із найважливіших завдань серед інших, є вирішення проблем зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, встановлення взаємовигідних паритетних двосторонніх відносин із європейськими державами, визначення пріоритетних напрямів української міжнародної політики.

Вивчення українсько-болгарських відносин в добу Української революції 1917–1921 рр. має насамперед практично важливе значення, оскільки, з метою уникнення помилок у майбутньому доречно детально вивчити та проаналізувати як позитивні, так і негативні аспекти, досягнення та прорахунки двосторонніх відносин. З'ясування історичного підґрунтя дасть змогу побачити перспективи.

Проведення такого дослідження є доцільним не тільки в контексті історії Болгарії та України, а й у контексті світової історії, оскільки еволюція українсько-болгарських відносин у цей період значною мірою залежала від розвитку подій на міжнародній арені. Окрім того, у світі періодично відбуваються геополітичні зміни, що приводять до виникнення нових держав, перед якими постають проблеми утвердження на міжнародній арені шляхом налагодження двосторонніх відносин із провідними країнами на засадах рівності і міжнародного права.

Враховуючи актуальність вказаної проблеми, наукове і практичне значення, спираючись на досягнення попередніх дослідників та зважаючи на недостатній рівень її розробленості, ми поставили за мету узагальнити та комплексно проаналізувати особливості українсько-болгарських відносин у 1918 р.

Українсько-болгарські дипломатичні відносини стали можливі завдяки укладенню Брест-Литовської мирної угоди між державами Четверного союзу та Українською Народною Республікою, яку підписано 9 лютого 1918 р. за кілька годин до одержання звістки про захоплення Києва більшовицькими військами під командуванням Антонова-Овсієнка.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Історіографія проблеми містить доволі потужний пласт науково-історичних та мемуарних праць українських, діаспорних і зарубіжних дослідників, які розглядають історію підготовки та укладання Брестського мирного договору на тлі утворення і становлення Української Центральної Ради, формування її зовнішньополітичних пріоритетів у взаємодії із ситуацією у державі і на геополітичному просторі, насамперед у стосунках з Росією, країнами Антанти та Четверного блоку.

Творчі здобутки дослідників проблеми, на наш погляд, треба розподілити на чотири підрозділи, які відрізняються не тематично, а методологічними підходами до вивчення і висвітлення аспектів доленосної для українського народу та його держави події – Брестського мирного договору. До першої групи треба віднести наукові праці, творчий доробок безпосередніх і найбільш активних учасників Української революції та її провідників: М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, О. Шульгина, М. Шаповала, Д. Ісаєвича та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когорту визначних діячів українського національно-визвольного руху та його літописців, безперечно, очолює Михайло Грушевський, що у своїх науково-історичних дослідженнях, опрацьованих документах, зокрема в усіх чотирьох Універсалах Центральної Ради, всебічно обґрунтував ідею суверенності України, причому його погляди суттєво еволюціонували залежно від конкретних історичних обставин – від автономно-федеральної концепції державного будівництва до повної незалежності. Потужним внеском у викристалізацію зовнішньополітичного курсу України на зламі 1917–1918 рр. стала його праця «На порозі нової України», написана у розпал українсько-більшовицької війни й активних пошуків можливості зберегти незалежність України, а одним з визначальних заходів став Брестський мирний договір. У праці окреслені причини кінця «московської орієнтації» і розглядаються історичні корені західної. «Ми являємось одним з найбільш орієнталізованих (дозволю собі так називати) західних народів, – наголошував М. Грушевський, – подібно як болгари, серби, іспанці, – і ми повинні не забувати, а розвивати і використовувати те цінне, що дала нам ся орієнтальна стихія» [1, с. 154]. Ця його концепція не втратила актуальності й сьогодні.

Треба відзначити також одну з найперших праць проблематики – збірку статей і виступів першого міністра закордонних справ Центральної Ради Олександра Шульгина «Політика» [2], що вийшла у Києві 1918 р. Ця невелика за обсягом книга містить широкий огляд і аналіз розбудови зовнішньополітичного

відомства, напрями його діяльності на реалізацію міжнародної політики України у сфері взаємин з європейськими державами через призму Брестських мирних угод. Додані документи характеризують зовнішню політику та основні дипломатичні заходи, до яких О. Шульгин був причетний.

Проблемі Брестського мирного договору України з Центральними державами, її виходу на міжнародну арену, становлення двосторонніх зв'язків української держави з іншими країнами, а, отже, розбудові зовнішньополітичного відомства та консульської служби присвятили чимало наукових праць і мемуарів історики українського зарубіжжя. Треба зазначити, що цьому потужно сприяло утворення за кордоном визначних центрів дослідницької та археографічної діяльності: українських наукових інститутів у Варшаві, Торонто й Берліні, Українського вільного університету і високого педагогічного інституту в Чехословаччині, Музею визвольної боротьби у Празі, Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі та ін. Професійні історики, колишні політичні діячі і дипломати УНР не могли обійти увагою таку історичну подію, як укладання Брестського мирного договору, присвятили їй чимало наукових праць.

Особливе значення для глибокого розуміння проблематики надають збірники, які вийшли у Львові у міжвоєнні часи: «Берестейський мир» (1928) та «Україна на дипломатичному фронті» (1939). У них містилися розвідки і спогади українських дипломатів про хід переговорів у Бресті. Автори аргументовано переконують, що Брестський мир – величезна перемога молодої української дипломатії на шляху до визнання УНР та її виходу на міжнародну арену. Збірник статей «Україна на дипломатичному фронті» в Історичному Календарі-альманасі «Червоної Калини» за 1939 р. містив розвідки М. Залізняка «Перший виступ української держави у світовій політиці», голови української дипломатичної місії у Бресті О. Севрюка «Підписання Берестейського договору» та «Галичина в берестейських перемовинах» та ін.

На наш погляд, серед науково-історичних праць українського зарубіжжя можна виокремити монографію С. Воляника «Берестейський договір. 9.II.1918» [3], видану у США 1989 р. У передмові слушно зазначалося, що автор «хоче відсвіжити нашу історичну пам'ять про часи і події, в яких український народ виступив на історичну арену як підмет історії у змаганні й будові своєї державності. Історичний факт за існування української держави, визнаної де факто і де юре багатьма державами, записаний назавжди в аналах всесвітньої історії» [3, с. 6].

Новітній етап історіографії проблеми пов'язаний з радикальними суспільно-політичними перетвореннями після досягнення Україною незалежності, спонукає вітчизняних істориків об'єктивно відтворити визначні події нашого минулого, зокрема процеси державного будівництва України в добу Центральної Ради та зовнішньополітичної діяльності її дипломатії.

Українсько-болгарські відносини є потужним і багатющим пластом європейської історії, політики та культури.

Як зазначалось, українсько-болгарські дипломатичні відносини стали можливі завдяки укладенню Брестської мирної угоди між державами Четверного союзу та Українською Народною Республікою.

Як союзниця Центральних держав у Першій світовій війні Болгарія визнала Українську Народну Республіку та підписала з нею в Бресті 1918 р. мирний договір.

Історичний акт про укладення мирного договору між Україною та Центральними державами підписано у ніч на 9 лютого 1918 р. надзвичайно урочисто із запрошенням усього складу учасників конференції та представників засобів масової інформації – журналістів, кінореporterів тощо.

Підписання договору свідчило про визначний успіх української делегації, яка гідно запрезентувала новостворену державу, здійснила перший впевнений крок до її міжнародного визнання завдяки патріотизму, заповзятливості і фаховості всього складу української дипломатичної місії у Бресті, зокрема, її молодих представників.

Про досягнення українських дипломатів красномовно свідчать результати історичної угоди, в якій зазначається, що «український народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виявив бажання повернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що знаходяться у війні з Росією, правительством Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини постановили заключити мирний договір з правительством Української Народної Республіки; вони хотять цим вчинити перший крок до тривалого і для всіх сторін почесного світового миру, який не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має довести до повернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і у мовному. В тій цілі до нав'язання мирових переговорів в Бресті Литовському зібралися повновласники вище означених правительств, а саме:

За Правительство Української Народної Республіки – члени Української Центральної Ради: Пан Александер Севрюк, Пан Микола Любинський і Пан Микола Левитський;

За Цісарсько-Німецьке Правительство: Державний Секретар Заграничного Уряду, Цісарський Дійсний Тайний Радник пан Ріхард фон Кюльман;

За ц. і к. Спільне Австрійсько-Угорське Правительство: Міністер Цісарського і Королівського Дому і Справ Заграничних Його Ц. і К. Апостольського Величеста Тайний Радник Отокар Граф Чернін фон і Худеніц;

За Королівсько-Болгарське Правительство: Президент Міністрів Пан Др. Василь Радославов, Посол Пан Андрій Тошев, Посол Пан Іван Стоянович, Військовий Повновласник пан Полковник Петро Ганчев, Пан Др. Теодор Анастасов;

За Цісарсько-Османське Правительство: Й. В. Великий Везір Талаат Паша, Міністер Справ Заграничних Агмет Нессіні Бей, Й. В. Ібрагім Іаккі Паша, Генерал Агмет Паша» [4, с. 128-131].

У кінцевій частині договору зазначалося про необхідність його ратифікації законодавчими органами держав за обміну ратифікаційними грамотами у Відні. Загалом договір складався з десяти статей.

У Бресті було підписано ще один важливий окремий документ, який було вирішено не розголошувати: «Таємний договір про Галичину та Буковину», суть якого зводилася до того, що «...не пізніше 31 липня 1918 р. ... частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені в один суцільний коронний край» [5, с. 394]. Цей окремий регіон, названий у документі Королівство Галичина й Володимирія з воєводством Буковина, мав стати у межах Австрійської імперії окремою державою.

Повідомлення про визначну подію у Бресті набули розголосу у всьому світі. Однією з перших повідомила уряд України про перемогу у виснажливій дипломатичній війні делегація О. Севрюка. Голова делегації пропонував урядові якнайшвидше ратифікувати договір і повідомляв про укладення додаткових військової, торговельної та інших угод.

При усталенні границь нового державного простору виявились труднощі щодо Холмської Губернії. «Україна з найбільшою рішучістю поставила свої вимоги до Холмщини як умову сіне ква нон. З цього приводу постала навіть небезпека зірвання мирових переговорів. Хоч поляки були невдоволені і почувались покривдженими признанням Холмщини Україні, ми не могли відповісти на вимоги українців зірванням з ними мирових переговорів. Немає зрештою найменших причин до занепокоєння. Становище поляків у цій справі можна було згори передбачити» [6, с. 128–130].

Отже, перші заяви урядів Центральних держав засвідчили, що укладення Брестського мирного договору уможливило Україні, перш за все, зміцнення й легалізацію її державності на міжнародному рівні, оскільки Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія визнали Україну де-факто і де-юре.

12 лютого підписано додатковий двосторонній договір України з Болгарією аналогічний з основним текстом, але з додатками щодо налагодження консульських стосунків, обміну військовополоненими.

За Брестським мирним договором Україна мала забезпечувати держави Четвертого союзу основними багатствами своєї землі – продовольством і сировиною. Однак апетити Німеччини розпалювались. Вона посилила побори в Україні за допомогою торговельного договору від 8 квітня 1918 р. Хоча основні поставки йшли в Німеччину, незначна частина їх потрапляла її союзникам, у тому числі Болгарії.

Зокрема, 19 квітня 1918 р. укладено договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією про спільну закупівлю продовольства й сировини в колишній Російській імперії, в тому числі Україні. Визначалася частка болгарської закупівлі в Україні, вона становила: ікри – 5%, цукру – 4%, худоби – 3% тощо. Ці товари перевозилися німецьким і австро-угорським військовими флотами. Для виконання зазначених торговельних акцій Дирекція з постачання і планування Болгарії створила спеціальну господарську місію [8].

Хоча Брестський договір передбачав негайний обмін дипломатичними представництвами між сторонами згоди, процес введення постійного дипломатичного представництва Болгарії в Україні та відправки українського посольства в Болгарію затягнувся. Лише 15 липня 1918 р. у Відні між українським послом в Австро-Угорщині В. Липинським і заступником болгарського посла М. Джебаровим був здійснений обмін грамотами про ратифікацію Брестського миру Україною та Болгарією. Першою своїх дипломатів вислала Болгарія.

Міністр закордонних справ Української Держави поінформував свого болгарського колегу про призначення Олександра Шульгина послом у Болгарію 15 липня. Українська дипломатична місія виїхала до Болгарії 16 липня 1918 р.

З огляду на важливість міжнародних взаємин Української держави та її прагнення до рівноправного членства у світовому співтоваристві штат посольства у Болгарії було укомплектовано досвідченими і фаховими дипломатами. Посольству визначено статус 1-го розряду з повноважним представником у ранзі міністра-резидента. На цю посаду призначено колишнього міністра закордонних справ Олександра Шульгина, а радниками, секретарями, аташе – досвідчених громадсько-політичних і дипломатичних діячів Федора Шульгу, Василя Драгомирецького, Петра Сікору, Дмитра Шелудька, Миколу Лаврика, військовим аташе – генерала-значкового Бориса Бобровського. Загалом в штат посольства складався з десяти працівників [7, арк. 4].

Визначною і вдалою для українського посольства варто вважати подорож із Києва до Софії у липні 1918 р. О. Шульгин з дипломатами мали важливі зустрічі у Львові з видатними галицькими політичними діячами, керівниками української репрезентації в австрійському парламенті К. Левицьким і Є. Петрушевичем, митрополитом Греко-Католицької церкви А. Шептицьким, у Відні відвідали українське посольство, брали участь у переговорах з українськими та болгарськими дипломатами, а також у важливій політичній події – церемонії обміну ратифікаційними грамотами між В. Липинським і болгарським послом у Відні М. Джебаровим.

27 липня українське посольство через Будапешт і окупований австро-угорцями Белград виїхало до Софії, куди Надзвичайний Посланник і Уповноважений Міністр (так звучав повний титул посла Української Держави) О. Шульгин прибув на наступний день. Там О. Шульгин мав зустріч із головою Ради міністрів уряду Болгарії А. Маліновим [8].

Від перших днів відвідин Софії українські дипломати виявили велику активність: заініціювали численні зустрічі і переговори з болгарськими діячами зовнішньополітичного і військового відомств, брали участь в офіційних прийняттях, зокрема на честь царя Фердинанда й австро-угорського імператора Карла I. О. Шульгин 7 вересня урочисто вручив главі держави вірчі грамоти у надзвичайно щирій, доброзичливій атмосфері за присутності царевича Бориса, прем'єр-міністра та інших високих посадовців. Про це засвідчено у промові, яку цар завершив словами: «Передайте Його Світлості Ясновельможному пану Гетьману і всьому українському народові від мене і всього болгарського народу найсердечніше поздоровлення! У Вашій особі я з великою радістю вітаю першого українського міністра при моєму дворі» [9, с. 231].

Суспільно-політичні заходи українських дипломатів, доповідав посол Києву, скеровані на зміцнення стосунків між Україною і Болгарією та встановлення відносин з дипломатичними представництвами інших країн, у першу чергу нейтральних, отримали з болгарської сторони цілковите порозуміння і ставлення [10, арк. 4–5].

Важливого значення у діяльності українського посольства надавалось сприянню розвитку економічних відносин згідно з умовами Брестського мирного договору, значному зростанню обсягів товарообігу між державами, до чого Болгарія виявила особливу зацікавленість. Однак Німеччина, а також Австро-Угорщина намагалися відвести головні потоки українського експорту продовольства у власні русла й ретельно їх контролювали. За таких обставин дипломати дружніх країн, уникаючи перепон з боку великих держав, сприяли налагодженню прямих зв'язків з підприємцями. Щоправда, торгово-економічні зв'язки практично не набули систематичного характеру і помітних масштабів.

Таким чином, можемо констатувати, що Брестський мирний договір 9 лютого 1918 р. відкрив шлях до встановлення дипломатичних відносин між Болгарією й Українською Народною Республікою. Обидві країни були зацікавлені в цьому процесі. Болгарія сподівалася зав'язати двосторонні болгарсько-українські відносини, насамперед торгівлі, й цим самим покращити своє економічне становище, підірване війною. Зі свого боку УНР, утверджуючи свою державність, була зацікавлена в дипломатичному визнанні її якомога ширшим колом держав.

Загалом можна стверджувати, що ці відносини були встановлені в результаті підписання Брестського мирного договору між УНР та Центральними державами і мали продовж 1918 р. характер відносин між двома союзними державами, хоча і не встиг набути систематичного та тривалого характеру і принести помітні вигоди для обох сторін. Проте українсько-болгарські відносини є потужним і багатющим пластом європейської історії, політики та культури.

Список використаних джерел

1. Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упоряд. А. П. Демиденко. Київ : Веселка 1992. 552 с.
2. Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. Київ, 1918. 110 с.

3. Воляник С. Берестейський мир. 2.II.1918. Клівленд, 1989. 208 с.
4. Дацків І. Б. Брест 1918: європейський прорив України. Тернопіль : Астон, 2008. 254 с.
5. Пригуляк П. Брестський мир: зміст і наслідки. Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради) : *Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р.* / НАН України, Ін-т історії України; Відпов. ред. В. А. Смолій. Київ, 1997. Вип. 2. С. 392–396.
6. Павленко В. Іван Шишманов – Повноважний посол Болгарії в Україні. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/40628/08-Pavlenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.04.2019).
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави. Оп. 1. Спр. 22. Про персональний склад посольств Української Держави. Ч.1. Арк. 4.
8. Папакін А. Українські архівні документи з історії українсько-болгарських дипломатичних стосунків 1918–1920 рр. URL: http://shron.chtyvo.org.ua/Papakin_Artem/Ukrainski_arkhivni_dokumenty_z_istorii_ukrainsko-bolharskykh_dyplomatychnykh_stosunkiv_19181920_rr.pdf (дата звернення: 06.04.2019).
9. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. : монографія. Тернопіль : Астон, 2009. 520 с.
10. ЦДАВО України. Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави. Оп. 1. Спр. 22. Про персональний склад посольств Української Держави. Ч.1. Арк 41.

References

1. *Velykyi ukrainets. Materialy z zhyttya ta diyalnosti M.S. Hrushevskoho [Great Ukrainian. Materials from the life and activity of M.S. Hrushevsky]* / Uporyad. A.P. Demydenko. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
2. *Shulhyn, O. (1918). Polityka: Derzhavne budivnytstvo Ukrainy i mizhnarodni spravy [Politics: State building of Ukraine and international affairs]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Volianyk, S. (1989). Beresteyskyi myr [Brest Peace]. 2.II.1918. Klivlend [in Ukrainian].
4. Datskiv, I. B. (2008). *Brest 1918: yevropeyskyi proryv Ukrainy [Brest 1918: European breakthrough of Ukraine]*. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
5. Prytuliak, P. (1997). Brestskyi myr: zmist i naslidky [Brest Peace: Content and Consequences]. *Tsentralna Rada i ukrainskyi derzhavotvorchy protses (do 80-richchia stvorennia Tsentralnoi Rady): Materialy naukovoi konferentsii 20 bereznia 1997 / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Pavlenko V. (n. d). *Ivan Shyshmanov – Povnovazhnyi posol Bolharii v Ukraini [Ivan Shishmanov – Plenipotentiary Ambassador of Bulgaria to Ukraine]*. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/40628/08-Pavlenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
7. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine]* (TsDAVO Ukraine). F. 3766. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainiskoi Derzhavy. Op. 1, spr. 22. Pro personalnyi sklad posolstv Ukrainiskoi Derzhavy. Ch.1. Ark 4 [in Ukrainian].
8. *Papakin, A. Ukrainski arkhivni dokumenty z istorii ukrainsko-bolharskykh dyplomatychnykh stosunkiv 1918–1920 rr. [Ukrainian archival documents on the history of the Ukrainian-Bulgarian diplomatic relations of 1918–1920]*. Retrieved from http://shron.chtyvo.org.ua/Papakin_Artem/Ukrainski_arkhivni_dokumenty_z_istorii_ukrainsko-bolharskykh_dyplomatychnykh_stosunkiv_19181920_rr.pdf [in Ukrainian].
9. Datskiv, I. B. (2009). *Dyplomatiiia ukrainskykh derzhavnykh utvoren u zakhysti natsionalnykh interesiv 1917–1923 rr. [Diplomacy of the Ukrainian state formations in defense of national interests of 1917–1923]*. Ternopil: Aston, 2009 [in Ukrainian].
10. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine]* (TsDAVO Ukraine). F. 3766. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainiskoi Derzhavy. Op. 1, spr. 22. Pro personalnyi sklad posolstv Ukrainiskoi Derzhavy. Ch.1. Ark 41 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019.